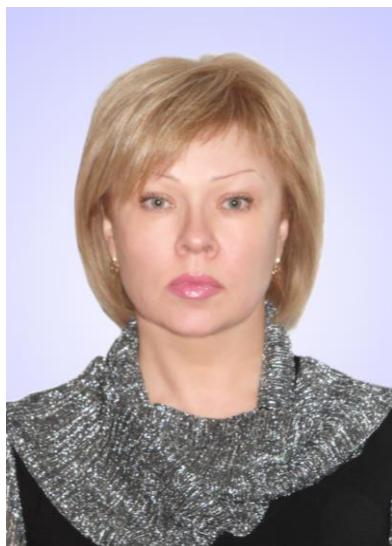

Contents of the discipline «Constitutional Law of Ukraine»: features and improvements in the context of entering national higher legal education in European educational space

Liliy Riabovol

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of State-Legal Disciplines and Administrative Law of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

Summary

The article substantiates the need to improve the content of academic discipline «Constitutional Law of Ukraine» in the context of the national legal education entry into the European educational space. The problems regarding the selection, design and content of teaching discipline and ways of their solution in the modern world. The analysis of the structure of the content of the discipline, set its features, proposed forms, methods and tools that will contribute to its improvement. The content is presented as a set of constitutional and legal knowledge, methods and experience reproductive, creative, emotional and value attitude and experience of expression. Established that improving the content of the discipline «Constitutional Law of Ukraine» provides: refusal to transfer itemized constitutional law; creating favorable conditions for the students understanding the essence of the fundamental principles of constitutional law; providing practical orientation of content; implementation of the competence approach.

Key words: academic discipline, constitutional law, content, constitutional and legal knowledge, practical skills, professional competence.

УДК 159.9

Постановка проблеми

Визначальною ознакою сучасного етапу розвитку вітчизняної вищої юридичної освіти є її інтеграція в європейський науковий та освітній простір, що супроводжується принциповими змінами її методологічних і теоретичних засад. На часі остаточне подолання низки організаційно-змістовних недоліків, зумовлених, у тому числі, й радянською «спадщиною». Насамперед це стосується процедури відбору та вступу абітурієнтів до вищих юридичних навчальних закладів та на юридичні факультети. У переліку предметів, які виносяться на зовнішнє незалежне оцінювання, правознавство відсутнє, отже, відбір майбутніх юристів ґрунтується на їхніх знаннях, окрім обов'язкової української мови, з історії, математики, англійської мови. Вцілому роль і значення правової освіти в загальноосвітній школі недооцінюється. Зменшення кількості годин на вивчення правознавчих предметів та курсів у навчальному плані, як і зменшення кількості класів, в яких правознавство вивчається на профільному рівні, стало тенденцією.

Основний зміст статті. Не досконалою є організація навчально-виховного процесу у вищих юридичних закладах. Навчальні плани перенасичені дисциплінами теоретичного характеру, а також недостатньо узгоджені на освітньо-кваліфікаційних рівнях «бакалавр» і «магістр» – має місце змістовне дублювання. Не використовується повною мірою дидактичний потенціал інноваційних форм, методів, технологій навчання, юридичних клінік як баз проходження навчальних і виробничих практик майбутніх юристів. Багато нарікань викликає організація контролю навчальних досягнень студентів. Так, у деяких закладах освіти продовжують проводити екзамени, у тому числі державну атестацію, в традиційно-радянській формі, коли студенту пропонується білет, який містить три-чотири

Зміст навчальної дисципліни «Конституційне право України»: вдосконалення у контексті входження вітчизняної юридичної освіти в європейський освітній простір

Лілія Рябовол

доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін та адміністративного права Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

теоретичні питання. Очевидно, що такий спосіб не дає можливості оцінити рівень сформованості компетентності студента з навчальної дисципліни і професійної компетентності майбутнього юриста загалом, а саме компетентність сьогодні в усьому світі визнано основним результативним показником освіти.

Конституційне право України – обов'язкова дисципліна у навчальному плані з підготовки кваліфікованих юристів. Разом з теорією держави і права вона закладає методологічний, світоглядний, змістовний фундамент вищої юридичної освіти, який сьогодні, зокрема у контексті входження вітчизняної юридичної освіти в європейський освітньо-науковий простір, потребує «зміцнення».

Проблематика вищої юридичної освіти в Україні викликає значний науковий інтерес фахівців з юриспруденції і педагогіки. В окремих дослідженнях висвітлено генезу юридичної освіти, проведено аналіз її стану, виявлено недоліки, окреслено напрями вдосконалення у зв'язку із сучасними викликами і в контексті євроінтеграції, об'єднано необхідність впровадження компетентнісного підходу як основи підвищення якості вищої юридичної освіти. Ці та інші аспекти висвітлили у своїх працях П. Біленчук, Ю. Бошицький, Т. Варфоломеєва, М. Василенко, І. Войтюк, І. Голосніченко, І. Гальонкіна, С. Гусарев, М. Задояний, В. Комаров, Г. Мазур, В. Масальський, В. Нор, І. Оксьом, В. Опришко, О. Святоцький, А. Селіванов, В. Тацій, В. Тихий, І. Шаркова, Н. Шишкіна та ін.

Питання викладання конституційного права України у руслі реформування юридичної освіти вивчали Ю. Барабаш, В. Ладиченко, М. Орзіх, В. Погорілко, Ю. Тодика та ін. Проте, зміст цієї навчальної дисципліни як систематизована сукупність структурних компонентів та його вдосконалення з урахуванням цієї структури у контексті входження вітчизняної юридичної освіти в європейський освітній простір не був предметом спеціального наукового дослідження. Цим і зумовлена тема та мета нашої статті.

Мета полягає у визначенні кола проблем щодо відбору, конструювання та безпосередньо викладання змісту навчальної дисципліни «Конституційне право України» і напрямів їх вирішення у сучасних умовах. Для її досягнення необхідно проаналізувати структуру змісту названої навчальної дисципліни, встановити його особливості і запропонувати конкретні форми, методи, засоби, які сприятимуть його вдосконаленню. Необхідність у цьому зумовлена тим, що дослідники, розглядаючи дану проблему, часто зводять це поняття до певного обсягу матеріалу, який студенти мають вивчити. Відповідно дискусія ведеться суто у площині пошуків оптимальної структури курсу – розміщення тем у навчальній програмі згідно із структурою Основного Закону або в іншому порядку. Натомість, це поняття значно ширше.

На основі вже зrealізованого у наших працях підходу до визначення та конструювання змісту освіти [4, с. 207] конституційне право як навчальна дисципліна уявляється нам як педагогічно адаптована сукупність наукових знань та практичних умінь і навичок, що втілює основний зміст і методи відповідної юридичної науки, забезпечує засвоєння і застосування студентами цих знань і умінь у процесі навчання у вищій школі. Зміст цієї навчальної дисципліни можна представити як систематизовану сукупність наступних компонентів: 1) інформація, яка підлягає засвоєнню і перетворенню на конституційно-правове знання; 2) способи і досвід репродуктивної діяльності; 3) способи і досвід творчої діяльності; 4) емоційно-ціннісне ставлення та досвід його вираження.

Конституційно-правове знання, у свою

чергу, містить такі елементи: юридичні факти; категорії і правові поняття; положення конституційного законодавства та конституційно-правової доктрини, що визначають нормативно-правові засади організації та здійснення державної влади, основи правового статусу особи тощо; практика застосування конституційно-правових норм; тенденції розвитку конституційного права й законодавства тощо.

Досвід діяльності за зразком втілюється у загальнонавчальних і предметних умінь і навичках, сформованих у результаті неодноразового відтворення способів діяльності. До першої групи належать такі умінь і навички: навчально-організаційні – раціонально планувати діяльність із засвоєння змісту конституційного права, визначати завдання, створювати умови; навчально-інформаційні – працювати з навчальною книгою (підручником, посібником), словником, енциклопедією, інтернет-ресурсом, проводити бібліографічний пошук; навчально-інтелектуальні – виділяти головне, аналізувати, узагальнювати, систематизувати, порівнювати, об'єднувати, запам'ятовувати, здійснювати самоконтроль у навчально-пізнавальній діяльності. До другої групи – умінь і навички: визначати категорії і правові поняття та оперувати ними; працювати з нормативно-правовими актами; давати юридичний аналіз ситуації; складати документи юридичного характеру.

Способи і досвід творчої діяльності виявляється у вміннях самостійно переносити раніше засвоєні знання і вміння в нові ситуації, розуміти нові якості і функції об'єкта, виявляти проблему і пропонувати варіанти її вирішення, комбінувати відомі способи діяльності для вирішення нестандартних завдань.

Останній елемент змісту передбачає формування відповідних поглядів, ідеалів, переконань, ціннісних орієнтацій, особистісного ціннісно-емоційного ставлення до конституційного ладу, конституційно-правової дійсності. Саме інтеріоризація конституційно-правових цінностей забезпечує світоглядну підготовку майбутніх юристів. Особливе значення при цьому має усвідомлення ними ціннісного значення загальних засад та безпосередньо принципів конституційного ладу, цінностей правової держави і громадянського суспільства.

Формування у студентів компетентності з навчальної дисципліни «Конституційне право України» можливе лише як результат засвоєння змісту у сукупності всіх перелічених вище взаємопов'язаних та взаємообумовлених складників, провідну роль серед яких відіграє конституційно-правове знання. Так, без знань неможливо сформувати практичні умінь і навички. Водночас, умовою проведення дій з правовою інформацією (її пошук, використання), необхідною для розв'язування завдань, що виникають у навчанні й поза ним, за зразком і самостійно, є сформованість відповідних умінь. Навички репродуктивної діяльності є основою формування способів творчої діяльності. Емоційно-ціннісне ставлення ґрунтується на правових знаннях і

вміннях, адже вироблення особистісного ціннісного ставлення, наприклад, до конституційного ладу, неможливе без усвідомлення сутності цього явища конституційно-правової дійсності та значення закріплення його засад в Конституції України.

У змісті навчальної дисципліни конституційно-правове знання представлено у формі відповідного навчального матеріалу як систематизованої сукупності педагогічно адаптованих науково обґрунтованих знань і формується у студентів шляхом свідомого засвоєння всіх елементів цього знання.

Виходячи із загальної логіки пізнання, засвоєння конституційно-правового знання відбувається на емпіричному і теоретичному рівнях. Відповідно у навчальному матеріалі можна вичлени фактичний і теоретичний матеріал. Фактичний, відштовхуючись від структури конституційно-правового знання, містить юридичні факти (події, процеси) як підстави виникнення, зміни та припинення конституційно-правових відносин. На теоретичному рівні передбачається осмислення юридичних фактів, їх значення для конституційно-правової дійсності, оволодіння системою категорій та наукових понять, інших елементів конституційно-правового знання.

Якщо конституційно-правове знання – провідний компонент змісту навчальної дисципліни, то категорії і поняття – основоположний елемент конституційно-правового знання. Вони є формою правового мислення, способом організації, узагальнення та систематизації конституційно-правового знання, отже, їх формуванню у студентів необхідно приділяти достатньо уваги.

Категорії, за визначенням М. Орзіха, це – першопоняття, гранично загальні, основоположні поняття [2, с. 118]. Категорії – загальнотеоретичні поняття, які позначають найбільш важливі явища конституційно-правової дійсності, базові положення конституційного права як науки і навчальної дисципліни, наприклад: конституційний лад, конституціоналізм, суверенітет, народовладдя, Основний Закон, конституційно-правовий статус, громадянство тощо. Всі інші явища та процеси як складники предмета цієї науки і навчальної дисципліни позначаються поняттями, наприклад: конституційно-правова норма, виборча система тощо.

Категорії та поняття закріплюються у наукових термінах, що виражаються в таких формах, як: окремі слова (парламент, спікер, вето тощо); словосполучення (конституційний процес, конституційно-правова відповідальність, законодавчий процес, виборче право тощо); термінологічні звороти (конституційно-правовий статус людини і громадянина, правова охорона Конституції України, суб'єкт виборчого процесу, конституційний склад Верховної Ради України тощо).

Категорії та поняття як елементи конституційно-правового знання мають загальні для всіх правових понять ознаки. Так, на відміну від понять в інших галузях знань, частина з них закріплена у законодавстві.

Безпосередньо у Конституції України, наприклад, визначено такі поняття, як: Український народ – громадяни України всіх національностей, Конституція – Основний Закон України (Преамбула); право на соціальний захист – право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від особи обставин, у старості та в інших випадках, передбачених законом (ст. 46); тимчасові слідчі комісії – комісії, які створюються Верховною Радою України для проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес (ч. 4 ст. 89) тощо.

Очевидно, що такі поняття закріплюють юридичну конструкцію, характеристику необхідної і доцільної конституційно-правової і загалом політико-правової організації суспільства. Вони не лише встановлюють самих суб'єктів конституційно-правових відносин (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України тощо), але й визначають їх статус (відповідно: єдиний орган законодавчої влади в Україні; глава держави; вищий орган у системі органів виконавчої влади; єдиний орган конституційної юрисдикції).

Категорії та конституційно-правові поняття, навіть, якщо вони не визначені у законодавстві, здійснюють регулюючий вплив на поведінку суб'єктів конституційно-правових відносин. Вони визначають права, свободи та обов'язки людини і громадянина, а також компетенції, повноваження, конституційно-правову відповідальність вищих органів державної влади; деталізують певні процедури – законодавчий та виборчий процеси, підстави та форми притягнення до конституційно-правової відповідальності тощо.

Крім того, ці поняття можуть розкривати різні аспекти змісту явища або предмета, яке вони позначають. Такі поняття, як: об'єкт права власності Українського народу, економічна багатоманітність, право приватної власності тощо, поряд із безпосередньо юридичним, містять економічний аспект; екологічна безпека, екологічна рівновага тощо – екологічний; право на працю, право на своєчасне одержання винагороди за працю, право на соціальний захист, загальнообов'язкове державне соціальне страхування – соціальний (соціально-економічний); свобода світогляду і віросповідання, свобода літературної, художньої, наукової, технічної творчості тощо – духовно-культурний.

Вдосконалення конституційно-правового знання у контексті входження вітчизняної юридичної освіти в європейський освітній простір, зокрема на тлі впровадження компетентнісного підходу, передбачає принципову зміну характеру цього знання. Воно має стати дієвим, операціональним, легко використовуватися його носієм для проведення певних дій, операцій у навчальній та професійній діяльності, бути основою для формування відповідних моделей поведінки.

Сьогодні воно не може обмежуватися нормативним і теоретичним складниками, має розширюватися за рахунок інформації, яка відображає тенденції застосування

конституційного законодавства, реалізації та охорони засад конституційного ладу, принципів конституційно-правового статусу особи, механізму захисту прав та свобод людини і громадянина. Для всебічного висвітлення цих та інших питань слід вивчати відповідну вітчизняну судову практику, в якій важливе місце посідають Рішення Конституційного Суду України. Ю. Барабаш пропонує доповнити цей необхідний навчальний матеріал цікавою практикою вітчизняних адміністративних судів, хрестоматійними прикладами з практики Верховного Суду США, Федерального конституційного суду ФРН, інших зарубіжних судів [1, с. 125]. Особливу увагу на сучасному етапі вдосконалення змісту конституційного права як навчальної дисципліни необхідно приділяти текстам міжнародних та європейських актів, зокрема Європейській конвенції з прав людини як головному орієнтиру у справі захисту прав людини в Європі, а також практиці Європейського суду з прав людини, що разом є формою конституціонального забезпечення захисту публічного порядку в Європі.

Основою для відбору і конструювання змісту конституційного права як навчальної дисципліни у вищій школі є конституційно-правова наука, яка сьогодні ґрунтується не лише на традиційних для вітчизняної науки, але й на інноваційних підходах, згідно з якими, відбувається переоцінка ролі й соціального призначення держави і права, переосмислення державоцентристської правової ідеології та її зміна на людиноцілеспрямовану. Це не може не відбиватися у її змісті і разом з необхідністю адекватного сприйняття й розуміння явищ і процесів мінливої конституційно-правової реальності вимагає його постійного оновлення.

У цьому контексті актуальною є проблема розробки підручників і посібників з конституційного права України. Незважаючи на тривалий науковий пошук і задекларовану тезу про відступ від старих радянських традицій, кардинальних змін (звичайно, за винятком суто ідеологічних моментів) архітектоніка основної маси підручників не зазнала, стверджує Ю. Барабаш [1, с. 124]. У підручниках знаходить своє відображення головна, на думку експертів ОБСЕ, проблема вивчення «Конституційного права України» – розуміння конституції як позитивного акта держави, унаслідок чого, навчальний матеріал структурується як постатейний переказ і пояснення окремих положень Конституції України [5, с. 70].

Для виправлення цього недоліку доцільним є вивчення та впровадження відповідних підходів провідних західних юридичних шкіл. Як було встановлено у наших попередніх працях [3], в країнах ЄС не існує єдиного підходу до відбору і конструювання курсу конституційного права. Разом з тим, у всіх цих країнах воно визнано основою галуззю у відповідній системі права та законодавства й охоплює питання як устрою держави, так і основ правового статусу особи і її відносин з державою. Визначальним при цьому є

вивчення принципів конституціоналізму й основних конституційно-правових інститутів, чільне місце серед яких посідають права людини.

Слід зазначити, що в умовах, коли розробники підручників з об'єктивних та / або суб'єктивних причин «не встигають» за змінами, які відбуваються в конституційно-правовій науці, конституційному законодавстві, конституційно-правовій дійсності, актуалізується використання інших джерел навчальної інформації, передусім інтернет-ресурсу. У свою чергу, це висуває специфічні вимоги до умінь студентів працювати з цими джерелами, знаходити, аналізувати, використовувати інформацію для розв'язування завдань у навчанні та поза ним.

На часі підсилення практичної орієнтації змісту навчання, його практично-діяльнісної складової. Особливої актуальності ця теза набуває на тлі того, що очевидним недоліком вітчизняної вищої юридичної освіти є недостатній рівень сформованості у випускників практичних умінь і навичок застосовувати набуті теоретичні знання. Як справедливо зазначає Ю. Барабаш, знання мають бути конкурентоздатними, а студент повинен не просто знати нормативний матеріал, а й вміти застосовувати конституційні принципи та доктрини до найбільш складних і неординарних казусів юридичної практики [1, с. 125].

Для вирішення цього завдання конституційно-правове знання слід викладати у тісному зв'язку з іншими компонентами змісту навчальної дисципліни. Поряд з нормативним і теоретичним матеріалом, обов'язковим до засвоєння студентами, у зміст необхідно уводити, у тому числі вміщувати в навчальні книги, описи конкретних ситуацій конституційно-правових відносин (кейси) з їх юридичною оцінкою або пропонувати студентам провести їх юридичний аналіз. Доцільною також є розробка посібників – збірників практичних завдань, правових задач, юридичних казусів з конституційного права. Залучення студентів-юристів до їх розв'язання сприятиме усвідомленню ними специфіки їх майбутньої професійної діяльності.

Сприятиме у цьому й виконання проектів теоретичного і практичного спрямування. Дослідницькі проекти передбачають дослідницько-пошукову діяльність студентів з актуальної конституційно-правової проблематики, презентацію та обговорення її результатів у групі, окреслення перспектив у напрямку дослідження. В основі ігрових проектів – моделювання певної ситуації або процесу, наприклад: імітація засідання Конституційного Суду України або Верховної Ради України, законодавчого процесу або його частини (етапу) тощо. Практико-орієнтований проект можна реалізувати як продовження ігрового, коли результатом імітованого законодавчого процесу стає ухвалення певного закону, або як окремий напрямок творчої діяльності з розробки документів, наприклад, Кодексу прав та обов'язків студента вищого навчального закладу. Результатом такого проекту може бути й

оформлення і поширення серед студентів пам'яток про їх права або юридичне консультування студентів, що особливо актуально у вишах, в яких лише один з факультетів юридичний. Прикладом практико-орієнтованого проекту є і проведення майбутніми юристами правового лекторію для учнів загальноосвітніх шкіл.

Одним з напрямів удосконалення змісту навчальної дисципліни «Конституційне право України» і способом розвитку у студентів критичного, аналітичного мислення є уведення в цей зміст проблемних завдань або запитань, які породжують дискусію. Відповідним методичним прийомом може бути створення інформаційного конфлікту шляхом співставлення різних поглядів (оцінок) на одне й те саме питання, подію, явище, процес, наприклад: «Характер Преамбули до Основного Закону України: політичний чи правовий?», «Обмеження прав людини:

законні чи незаконні?», «Конституційний лад – це державний лад, суспільний лад, або державний і суспільний лад разом?» тощо.

Для формування у студентів системи правових знань доцільним є реалізація трансдисциплінарного (трансгалузевого) підходу – широка реалізація міждисциплінарних зв'язків. Експерти ОБСЄ акцентують, що опанування змістом «Конституційного права України» крізь призму конституційних принципів та інститутів допоможе студентам зрозуміти «Конституційне право зарубіжних країн». Усі інші правничі дисципліни слід скеровувати на докладне вивчення механізмів реалізації та захисту прав людини, повноважень та обмежень, покладених на владні інститути в контексті реалізації та захисту цих прав, а також відповідальності за їх порушення [5, с. 183].

Висновки

Таким чином, вдосконалення змісту навчальної дисципліни «Конституційне право України» у контексті входження вітчизняної юридичної освіти в європейський освітній простір передбачає: відмову від постатейного переказу конституційного законодавства; створення у процесі навчання умов, сприятливих для усвідомлення студентами сутності та значення основоположних принципів та інститутів конституційного права (рівність, рівноправність, верховенство права, поділ влади, непорушність прав і свобод людини, справедливість, гуманізм, демократія, правова держава, громадянське суспільство тощо); забезпечення практичної спрямованості змісту, засвоєння теоретичних знань у тісному зв'язку з розвитком практичних умінь і навичок, а також із формуванням відповідних ціннісних орієнтацій. Загалом зміст має вдосконалюватися на засадах компетентнісного підходу для забезпечення формування і розвитку у студентів як компетентності з цієї навчальної дисципліни, так і професійної компетентності юриста загалом.

Список використаної літератури:

1. Барабаш Ю. Конституційне право України на сучасному етапі (окремі проблеми викладання та праворозуміння) / Ю. Барабаш // Юридичний вісник. – 2015. – № 3. – С. 121-126.
2. Орзіх М. П. Конституціоналістика у складі юридичних терміно-понять / М. П. Орзіх // Наукові записки Одеської національної юридичної академії. – 2009. – Том 8. – С. 118-124.
3. Рябовол Л. Т. Перебудова змісту «Конституційного права» як навчальної дисципліни у контексті євроінтеграційних процесів юридичної науки / Л. Т. Рябовол // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю Конституції України «Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті євроінтеграційних процесів» (Запоріжжя, 23-24 червня 2016 р.). / Редкол.: С. К. Бостан (відпов. ред.), Р. М. Максакова, Ю. В. Філей. – Запоріжжя : «Просвіта», 2016. – С. 323-326.
4. Рябовол Л. Т. Система навчання правознавства учнів основної і старшої школи : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.02 / Рябовол Лілія Тарасівна. – Кіровоград, 2015. – 600 с.
5. Стан юридичної освіти та науки в Україні (результати дослідження). – Київ, 2009-2010. – 290 с.

